

ОБРАЗ «ЗАКОРДОННОЇ РУСІ» В РОСІЙСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 рр.)

У статті розглядається конструювання образу «закордонної Русі» (Галичини, Буковини, Карпатської Русі) у свідомості росіян на початку ХХ ст. у контексті державної імперської ідеології Росії. Аналізуються публіцистика періоду Першої світової війни (1914–1918 рр.), історіографія початку ХХ ст. та сучасні теоретичні праці.

Ключові слова: Перша світова війна, пропаганда, колективні уявлення, російська публіцистика, «закордонна Русь».

Російська держава протягом усього свого існування прагнула максимально збільшити власні володіння і перетворитися на континентальну імперію. Для повного завершення формування православної руської імперії Романови прагнули приєднати землі «закордонної Русі». Чудовою нагодою для цих намірів стала Перша світова війна, в якій західноукраїнські землі виступали одним із об'єктів територіальних зазіхань Росії. Приєднання нових земель на Заході посилювало її політичний вплив серед європейських держав, який похитнувся після поразки в російсько-японській війні (1904–1905 рр.).

Періодичні видання, книги, буклети на аматорському рівні пропонували суспільству образ Підкарпатської Русі як terra irredenta, де просте селянське руське населення залишилося без еліти та всіляко утискалося австрійцями і поляками. Вчені-гуманітарії та публіцисти надали російській громадськості історичну довідку про регіон та намагалися сприяти легітимації його входження до складу Російської імперії. В перші місяці війни кілька тем на сторінках російської преси були домінуючими й виступили як інтенціональні: а) захист слов'янської єдності перед німецько-австрійською загрозою; б) «образ Росії» як визволительки пригнічених народів; в) тріумф з приводу «повного національного об'єднання» росіян та завершення формування «великої Росії»¹.

Згідно з трактуванням офіційної пропаганди, «великий руський народ» для повного національного об'єднання повинен приєднати до свого складу корінне слов'янське населення Карпатського регіону. Під загальним поняттям «закордонна Русь» автори мали на увазі три райони, переважно заселених русинами, землі яких після поділів Речі Посполитої опинилися у складі Австрії: Галичину (Галіцію), Буковину та Карпатську (Угорську) Русь.

Сили пропаганди працювали і в зворотному напрямку. На землях Карпатського регіону ще в довоєнний час провели потужну проросійську агітацію, тим самим «підготували» населення до майбутнього «злиття братніх народів». Відомий юрист, громадський діяч, поборник політичної єдності з Росією М. Ф. Глушкевич у роботі «Російський народ, його земля та історія» 1912 р. надав статистичну довідку про чисельність росіян на 1910 р., котрі посідали першість за кількістю у світі, нараховуючи сто десять мільйонів осіб. З них сто п'ять мільйонів проживало в імперії Романових, а чотири мільйони п'ятсот тисяч – в імперії Габсбургів (3 480 000 осіб в Галичині; 360.000 – в Буковині; 660 000 – в Угорській Русі). На його думку: «у нинішній важкий і тяжкий час, коли кров і сльози напоїли російську землю, коли кожен день несе нове горе і загрожує новою бідною, коли всі ми забули як виглядає мир і щастя, в таку люту годину народилася думка поглянути на минуле, щоб зачерпнути сили і надії на майбутнє. Особливо важлива та думка для нас, синів Прикарпатської, тобто Галицької, Буковинської та Угорської Русі, де не тільки німці, поляки, мадяри і жиди змовилися стерти з лиця землі російський народ, але також між самими руськими людьми закипіла братовбивча боротьба, яка гірше

всякого ворога знищує нашу народну силу і на частини розриває народне серце». Автор переконував читачів, що Русь міцніла і росла, створила одну з найбільших і найсильніших держав, яку тільки бачив світ, а російський народ формувався на основі історії перемог: над татарами на Куликовому полі та німцями у битві на Чудському озері; прогнав поляків з Москви у часи Смути; розбив шведів на чолі із славетним імператором Петром Великим; зміг відстояти своє право на існування у тяжкій боротьбі з Наполеоном та дванадцятьма народами. Народи, які насмілилися виступити проти Росії, накликали на себе лиху долю: печеніги і половці зникли; татари стали слабкими, обезсиленими та доживають свій вік на службі у російського народу; німці, литовці, латиші, шведи, фіни, поляки, котрі колись хотіли завоювати Київ, Новгород і Москву, стали підданими російського народу, принаймні велика їх частина. На переконання М. Ф. Глушкевича, російський народ не зможе існувати, або буде приречений на вимирання без національно-культурної єдності всіх трьох гілок російського народу – великоросів, малоросів і білорусів².

З початком бойових дій Росії на Південно-Західному фронті та вступу російських військ на територію Австро-Угорщини у серпні – вересні 1914 р. русини зазнали утисків з боку австрійської влади за підозру у русофільстві. Це сприяло поширенню проросійських настроїв серед корінного населення Галичини і Буковини. Перемога Росії в Галицькій операції активізувала діяльність Карпато-руського визвольного комітету (далі – КРВК), який повернули з Києва у Броди, а згодом і в рідний Львів. КРВК вже у першому львівському випуску газети «Прикарпатська Русь» від 12 вересня 1914 р. надрукував відоzву до російського народу в Австрії, за підписом Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича, в якій зазначалося: «Терпляче, з християнською смиренністю протягом століть нудився російський народ під чужоземним ярмом, але ні лестощами, ні гонінням не можна було зламати в ньому сподівань волі. Як бурхливий потік рве камені, щоб злитися з морем, так немає сили, яка зупинила б російський народ в його пориві до об'єднання. Та не буде більше під'яремної Русі! Надбання Володимира Святого, земля Ярослава Осмомисла і князів Данила і Романа, скинувши ярмо, поставить стяг єдиної, великої і неподільної Росії. Хай допоможе Господь Королівському Своєму помазаннику, Імператору Миколі Олександровичу вся Росії, завершити справу великого князя Івана Калити»³. Таким чином населенню Прикарпаття повідомлялося про те, що настав час з'єднати розрізнені частини Русі.

Голова Галицько-російського товариства, письменник Д. М. Вергун звернувся до історичної пам'яті росіян: «інстинкт збирання руських земель, усвідомлення необхідності племінного союзу для збереження сили, становить відмінну рису уродженців Карпатської Русі...». За його словами, «найбільш корінна російська область повернулася (ватро наголосити, що слово «повернення» використовувалося набагато частіше, ніж «возз'єднання» – С. К.) до Росії», яка вступила у війну як захисниця Сербії і всіх слов'янських народів. Д. М. Вергун згадував про ідеї відтворення Польської держави під скіпетром Романових та підступний супротив Німеччини й Австрії, які лише розігрували польсько-українську карту: «Габсбурги і Гогенцоллерни останнім часом розділили між собою обидва П'ємонти. Гогенцоллерни, мабуть, не проти були сприяти відновленню саксонської династії в Польщі. Габсбургам же надавалося здійснення мазепінської ідеї. Важку спадщину приймає на себе російська влада нині в Галичині, цьому кладовищі двох невдалих П'ємонтів». Згідно з ним, щоб сприяти розбрату рідних народів, німці створили штучне українське питання, яке повністю було плодом пангерманізму. Вирішити це питання пропонувалося шляхом розділення Галичини на дві частини: «Східна частина Галичини, давня Галичина возз'єднається відтепер навік з Росією, а західна буде в свій час приєднана до об'єднаної Польщі. Все це обіцяє новий розквіт як руському, так і польському Прикарпаттю»⁴.

Для великоросів захоплення Галичини трактували як возз'єднання російського народу і національне відродження Росії. Пропаганда мусила звернути увагу росіян на нещасних, закарбалених австрійцями братів-слов'ян із «закордонної Русі». Багато книг і брошур були присвячені Галицькій операції як частині великої слов'янської визвольної війни під скіпетром Романових та «звільнення» братніх русин від австрійського гніту. Відтак, анонімні автори збірника, укладеного співробітниками журналу «Украинская жизнь», наголосили, що, завдяки новому територіальному надбанню Росії, населення, яке понад чотириста років було відірване

від своєї одвічної батьківщини, знов зіллється зі своїми кровноспорідненими братами: «Галичина повинна бути прийнята Росією без упередження і недоброзичливості»⁵.

Всю провину за антиросійські настрої русинів пропаганда перекладала на ворогів Росії — Німеччину та Австро-Угорщину, які, розігруючи «українську карту», претендували на російські землі. На думку відомого російського історика, громадсько-політичного діяча П.Б. Струве, війна повинна була оздоровити російську політику та вирішити «потворне українське питання», яким Австро-Угорщина «заразила» малоросійське плем'я через брак потужного національного ядра, яке було наявне в Росії, Великобританії, Американських Сполучених Штатах. Згідно з його уявленнями, «українська небезпека» існувала через домагання «так званих українців» на особливу державність і національну культуру поряд з культурою загальноросійською. П. Б. Струве наголосив, що особливості малоросійської гілки російського народу враховувалися у рамках Великої Росії і цілком були погоджені з природним та необхідним пануванням загальноросійської культури як єдиної національної культури. Він розрізнив поняття «скромних і законних обласних вимог малоросів» та «збочену форму українства як знаряддя боротьби австро-германізму проти єдиної і нероздільної Росії». У зв'язку з цим П. Б. Струве піддавав критиці ідею про українську державу або автономію та закликав вступити в бій з «австрійською брехнею і німецьким насильством». На його думку, австрійці через «українську карту» бажали відторгнути від Росії цілу низку областей та витіснити імперію Романових в Азію. Для підтвердження своєї думки, автор навів цитату з проекту члена австрійського рейхстагу Є. Й. Левицького, в якому вимагалось передати «майбутній незалежній Україні» весь південь і південний захід Росії: «Московітська Росія повинна бути відтісна від Чорного моря, і між Росією і Балканами в областях України повинен бути проти Росії просунуть засув». П. Б. Струве стверджував, що війна покликана завершити зовнішнє розширення Російської імперії, здійснити її імперські завдання та слов'янське покликання – об'єднання усі частини руського народу⁶.

Відомий юрист, публіцист А. С. Ланде (Ізгоев) у статті «На перевалі» більш детально проаналізував проект Є. Й. Левицького та надав повну його версію для того, щоб «російське суспільство дізналося повну правду про цілі і завдання своїх ворогів». На його думку: «ці українсько-австрійські макіавеллі, які думають, що ніхто не розбереться в їх «політиці», що вони «обдурять» весь світ» ніколи не доб'ються бажаного, адже європейська громадськість тільки «весело сміється над їх невіглаством, над їх географією, над їх політикою», а справжні малороси, піддані південного регіону імперії, ніколи не зіграють «роль «вогнива» супроти Росії»⁷.

Помірковану позицію з приводу «українського питання» в Галичині зайняв харківський професор, юрист М. А. Гредескул, згідно з якою в російській Малоросії не було сепаратистських поглядів, тому галицьке «австро-німецьке українство» не зможе загрозувати Великій Росії як «єдиній і неподільній» державі, а галичани згодом побачать ганебний австрійський вплив на їх недійсні національні домагання. Він піддавав критиці «поліцейські» погляди П. Б. Струве, який лише «збуджував смуту і взаємне нерозуміння всередині самої Росії»⁸.

На думку публіциста Д. Д. Муретова, українство не мало духовно-культурної різниці з іншою Росією, єдиною невизначеною проблемою стало мовне питання, бо через історичні обставини в Україні зародилася місцева мова, яка за сприятливих обставин могла перетворитися на нормальну «культурну мову». За його словами: «коли я кажу: я росіянин, то тим самим я кажу: я не німець. Стати німцем росіянин може, лише втративши своє людське призначення, втративши свою правду. Українство не витримує такого випробування. В Галичині воно було можливо тому, що там свідомість: я українець, протиставляло його німцю, угорцю і поляку»⁹.

З точки зору історика, публіциста, громадського діяча С. В. Вознесенського, до братовбивчого розколу в середовищі русинської інтелігенції призвело питання про літературну українську мову. Вирішення цієї проблеми він вбачав через утвердження мультилінгвістичності в регіоні. На підтвердження своєї думки, він навів лист київського професора М. А. Максимовича до галицького історика Д. І. Зубрицького в якому наголошувалася необхідність засвоєння освіченими класами русинів великоросійської мови для побутового вжитку¹⁰.

У кожній книзі, брошурі, памфлеті всі історичні події, які відбувалися на території «закордонної Русі», були вбудовані в рамки російської історії. Для російського суспільства народи, які мешкали в Карпатських горах, мали постати як такі, що зберегли «російськість» і

могли спокійно бути інкорпорованими до складу Російської імперії. Через несприятливі історичні умови відбулося відділення «колиски слов'янства» від російських земель, яке призвело до страждання простого народу, котрий завоювало Польське королівство. Полонізація православного дворянства в Галичині і як наслідок унія з Римською церквою знаходилася в центрі соціогуманітарного дискурсу, а «гніт шляхти» називався причиною всіх страждань галицьких селян, які вимальовувалися як релігійні, вірні та прості люди – останній форпост опору проти пангерманізму і полонізму¹¹.

Так, К. О. Беліловський розмірковував: «хто ж вони такі, ці галичани, за яких плетється кров наших синів і братів: ті самі росіяни, що і ми, або інший слов'янський народ? На це питання може бути тільки одна відповідь: так, це Русь, зарубіжна Русь, яка протягом 600 років перебувала під ярмом, а нині святі жертви – кров'ю наших братів возз'єднуються з Великою Святою Руссю»¹².

За словами авторів нарису «Галичина і Росія»: «русини, що населяють Східну Галичину, це – ті ж малороси або українці, які живуть і в наших південно-західних губерніях – Подільській, Волинській та Люблінській. Говорять вони на тому ж самому наріччі, але, через довге спільне життя з поляками, в їхній мові відчувається деякий домішок польських слів». Галичину називали «Червоною Руссю», «історичним буфером», а Буковину – «Зеленою Руссю», «країною бука», «австро-угорською територією з російською душею»¹³.

Теми повалення німецько-австрійського ярма на землях «закордонної Русі» та встановлення російської влади у регіоні стали першорядними для імперської пропаганди. Галичина поставала найбільш дискурсивним регіоном, адже протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. вона була ареною боротьби імперій Романових та Габсбургів: для першої Галичина виступала у ролі російською іреденти в Австро-Угорщині, а для другої – базою сепаратизму Росії через «українську карту». У військовий час її землі стали одним з основних театрів воєнних дій, в якій Росії протистояли головні супротивники – Німеччина та Австро-Угорщина.

На початку 1917 р. журнал «Русский архив» опублікував нариси галицько-руського історика, публіциста, громадського діяча Ф. І. Свістуну «Прикарпатська Русь під володінням Австрії», в яких автор переповів коротку історію регіону після першого поділу Польщі (1772 р.), де австрійці виступили в ролі гонителів русин. Він навів уривок з листа імператора Йосипа ІІ до його матері Марії-Терезії: «наша Галичина сповнена найкращими почуттями, але місцевий селянин нещасливий і лиш фізичним життям нагадує людину. Дрібна шляхта теж бідна й пригнічена вельможами». Ф. І. Свістун підкреслював, що Габсбурги незаконно захопивши руські землі, які охоплювали 1 300 миль² та 2 мільйони 700 тисяч населення, так і не змогли обґрунтувати свої історичні права на регіон, адже в ньому переважав не австрійський або польський, а руський елемент¹⁴.

Під час усієї війни російська пропаганда через публіцистів та вчених-гуманітаріїв намагалася довести суспільству, що приєднання «закордонної Русі» до Російської імперії було її неминучим історичним завданням, цього вимагало питання національної гідності. Завдяки рішучій прямо-лінійній політиці уряду відбулося об'єднання всіх руських племен, які представляли один народ зі спільним походженням, схожою мовою, але через «злу долю» були відірваними один від одного протягом всієї тисячолітньої історії Русі¹⁵.

Підсумовуючи, зробимо наступні висновки: 1) образ «закордонної Русі» та формування в російському суспільстві колективної пам'яті про спільні східнослов'янські героїчні події минулого були необхідними владі для реалізації імперських завдань: приєднання нових земель на Заході мало вирішити проблему орієнтації Росії (Європа чи Азія) на користь більш розвиненої західної цивілізації та покращити політичний імідж імперії Романових, який похитнувся в кінці ХІХ ст. через невдалі військові кампанії, або програш дипломатії; 2) з початком Першої світової війни влада залучила публіцистів, вчених-гуманітаріїв до роботи державної пропаганди, всі сили якої були сконцентровані на головному напрямку – конструюванні власного позитивного образу та формуванні в свідомості росіян ентузіазму з приводу повернення споконвічних руських земель до складу імперії.

¹ Бахтурина А. Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М., 2000. – С. 58.

- ² Глушкевич М. Ф. Русский народ, его земля и история. – Львов, 1912. – С. 2–26.
- ³ Воззвание Верховного Главнокомандующего к русскому народу в Австрии // Прикарпатская Русь. – 1914. – 12 сентября. – С. 2.
- ⁴ Вергун Д. Н. Что такое Галиция? – Петроград, 1915. – С. 21, 62–64.
- ⁵ Галичина, Буковина, Угорская Русь. – М., 1915. – С. 226, 229; Возняк М. С. Возрожденная Галичина. – М., 1915. – С. 3.
- ⁶ Струве П. Б. Австро-германское «украинство» и русское общественное мнение // Нация и империя в русской мысли начала XX века. – М., 2004. – С. 237; Струве П. Б. Великая Россия и Святая Русь // Русская мысль. – 1914. – № 12. – С. 178–180.
- ⁷ Изгоев А. С. На перевале // Русская мысль. – 1914. – № 10. – С. 100–103.
- ⁸ Проф. Н. А. Гредескул о выступлении П. Б. Струве по украинскому вопросу // Украинская жизнь. – 1914. – № 7–10. – С. 48–52.
- ⁹ Муретов Д. Д. Этюды о национализме // Русская мысль. – 1916. – № 1. – С. 71.
- ¹⁰ Вознесенский С. В. Галицкая Русь и ее борьба за национальную культуру // Русская школа. – 1915. – № 1. – С. 32.
- ¹¹ Савино Дж. «Самая коренная русская область»: Образ Галиции в русской националистической периодике в 1914–1915 гг.: [тезисы] // Междисциплинарный круглый стол Первая мировая война в литературных и художественных источниках (20–21 июня 2013 г., г. Москва) / Российская академия наук Институт мировой литературы им. А. М. Горького. – М., 2013. – С. 857–862.
- ¹² Галиция, ее прошлое и настоящее: Лекция, прочит. в Феодос. муж. гимназии 19 февр. 1915 г. [Сост. К. А. Белиловский]. – Феодосия, 1915. – С. 25–26.
- ¹³ Старосельский А. Ф. Малороссия вне границ России. Из галицких впечатлений // Русская мысль. – 1915. – № 2. – С. 146; Анфилов В. Зеленая Русь // Природа и люди – подписной журнал науки, искусства и литературы. – 1915. – № 16. – С. 14; Галиция и Россия: очерк. – М., 1914. – С. 7.
- ¹⁴ Свистун Ф. И. Прикарпатская Русь под владением Австрии // Русский архив. – 1917. – № 2–3. – С. 15–17.
- ¹⁵ Глушкевич М. Ф. Взгляд на прошлое, настоящее и будущее Прикарпатской Руси в связи с великой войной. – Ростов-на-Дону, 1917. – С. 1–3.

В статье рассматривается конструирование образа «зарубежной Руси» (Галиции, Буковины, Карпатской Руси) в сознании россиян начала XX в. в контексте государственной имперской идеологии России. Анализируются публицистика периода Первой мировой войны (1914–1918 гг.), историография начала XX в. и современные теоретические труды.

Ключевые слова: Первая мировая война, пропаганда, коллективные представления, российская публицистика, «зарубежная Русь».

The image of the «foreign Rus» (Galicia, Bukovina, Carpathian Ruthenia) in the consciousness of Russians at the beginning of the 20th century in the sense of the state imperial ideology of Russia is reviewed in this article. The publicistics of the World War I (1914–1918), the historiography of the beginning of the 20th century and modern theoretical studies are analyzed.

Keywords: World War I, propaganda, collective representations, Russian publicistics, «foreign Rus».